
ІСТОРИЧНІ НАУКИ

УДК 94(47+57):355.48“1941”

БАДАХ Ю. Г.

ЧЕРВОНА АРМІЯ НАПЕРЕДОДНІ ВІЙНИ 1941 р.

Стаття присвячена викриттю “білих плям” у перебігу подій напередодні німецько-радянської війни. Спираючись на власні міркування і архівні джерела, автор викриває суперечності у працях радянських дослідників щодо співвідношення протидіючих сил напередодні війни.

Ключові слова: Червона Армія, укріплений район, фронт, танки.

Стаття посвящена раскрытию “белых пятен” в событиях накануне германско-советской войны. Опираясь на собственные размышления и архивные источники, автор раскрывает противоречия в работах советских исследователей про соотношение противоборствующих сил перед войной.

Ключевые слова: Красная Армия, укрепленный район, фронт, танки.

The article is dedicated to the disclosure of “white spots” in the events in the eve of Soviet-German war. Basing on his own thoughts, the author shows the contradictions in the Soviet investigations concerning the correlation of adversarial forces before the war.

Key words: Red Army, fortification, front, tanks.

Більше 60 років пройшло відтоді, як закінчилася Друга світова війна, однак інтерес істориків і суспільства до тих далеких подій не слабшає, тому що ця війна зберігає ще велику кількість таємниць та загадок. Так, по цей день тривають дебати, чи була готова Червона Армія (ЧА) до війни, яка була її чисельність, яке озброєння та військову техніку вона мала та його кількість, чи мала вона бойовий досвід і т.п.

Автор хоче стисло зупинитися на цих питаннях, на подіях, що розвивалися перед війною, звертаючи

Бадах Юрій Гордійович, доктор історичних наук, старший науковий співробітник, Центральний науково-дослідний інститут озброєння і військової техніки Збройних Сил України, м. Київ.

особливу увагу на війська, що були розташовані на Україні, а це три військових округи: Київський особливий, Одеський, Харківський.

Ця тема не нова, за нею у радянський час написано чимало робіт, але у них є суперечності, недомовленості, неправда. Тому, спираючись на нові концептуальні підходи, методологію, архівні матеріали, у тому числі й роботи наших сусідів з Росії і Білорусії, а також на непідцензурні праці істориків, автор робить спробу розкрити цю тему. З політичних і моральних міркувань багато істориків не хочуть підіймати питання війни, коли ще живе старше покоління, більшість якого вихована на міфах про війну. Їхній кумир, маршал Радянського Союзу Г. Жуков казав, що “справді більшість військових письменників, генералів, маршалів так перекрутили історію Великої Вітчизняної війни, що від дійсної історії іноді залишається лише загальний фон, схема, скелет” [1, 3]. Проте в СРСР це мало кого турбувало. Головним було показати в історії Великої Вітчизняної війни керівну роль КПРС, перевагу соціалізму, мистецтво радянських полководців, могутність Червоної Армії, готовність народу захистити завоювання Жовтня і т. п.

Протягом десятиріч у свідомість радянських людей втілювалася теза, що в основі катастрофи Червоної Армії на початку війни лежить перевага Німеччини у кількості збройних сил та озброєнні і військовій техніці, бойовому досвіді, віроломному та раптовому нападі тощо.

Ці версії, як і інші, пов'язані з невдачами Червоної Армії, були добре розроблені і протягом багатьох років настільки міцно вкоренилися у військово-історичних колах і менталітеті колишніх радянських людей, особливо старшого покоління, що будь-які спроби внести елементи сумніву в реальність цих міфів сприймаються сьогодні як спроба переписати “правдиву” радянську історію.

Цей міф був дуже вигідний для військово-політичного керівництва СРСР, оскільки дозволяв легко перекладати власні прорахунки у підготовці країни і її збройних сил на віроломного противника.

Літніх людей, які вірили у ці міфи, важко змінити, вони з ними зжилися, як і ті, хто воював, з їх власною значимістю у війні. Вже немає в живих колишніх командувачів фронтами, арміями, дивізіями, а залишилася “молодь”, в основному рядові. Проте вони зараз мислять “категоріями” маршалів, генералів, вважаючи, що саме вони звільнили світ від фашизму (хоча німці були націонал-соціалістами), забуваючи, що проти гітлерівської коаліції воювало понад 60 країн світу, а бойові дії велися на території 40 країн та прилеглих до них океанах і морях, що перемога була здобута саме спільними діями антигітлерівської коаліції. А у тому, що Радянський Союз втратив у цій страшній війні 7,5 млн. чоловік (дані при Й. Сталіні), 20 млн. (дані при Л. Брежнєві), 27 млн. (дані при М. Горбачові), 38 млн. (дані при Б. Єльцині) винні ми самі, наші “полководці”, бо не вмiли воювати, не жаліли людей.

Мало хто знає, що з 1948 по 1965 рік у СРСР 9 травня не було святковим днем. Й. Сталін прагнув, щоб радянські люди забули про цю війну. “Видатний” полководець Г. Жуков поклав тільки в битві за Берлін 360 тис. солдатів: це майже стільки, скільки втратили Великобританія і США за всю Другу світову війну. Наші союзники по війні теж звільняли Францію, Данію, Бельгію, Голландію, Норвегію, Австрію, вели воєнні дії у північній Африці, на Тихому океані, звільнивши від Японії до десятка країн, тому що це була коаліційна війна, спільна проти блоку держав, і про це треба знати і пам’ятати. Проте до сьогодні дехто не хоче знати, що війна була світовою, а не тільки вітчизняною, що Велика Вітчизняна війна і війна з Японією у 1945 р. є частиною Другої світової, адже нам так хочеться вірити у наш “вирішальний внесок”, хоча його у нас і так ніхто не забирає.

Чи готувався СРСР до війни, яку кількість військ та озброєння мала Червона Армія та вермахт, який моральний дух був у військах перед початком воєнних дій? *Метою* автора було стисло дати відповіді на ці питання.

Незважаючи на заклики лівих партій, особливо комуністів, які виступають з гаслами “заборонити

переглядати і переписувати історію” [2], вважаємо, що історичні події, які відбувалися на території нашої держави, повинні висвітлюватися правдиво й об’єктивно, якими б гіркими вони не були. Саме з них молодому поколінню треба здобувати уроки, брати з них усе позитивне, героїчне, не повторюючи помилок старших. Замовчувати ж усе негативне, трагічне, що було у нас в історії, на думку автора, – помилка.

Після підписання 23 серпня 1939 р. Пакту Молотова-Ріббентропа про ненапад строком на 10 років та таємного додаткового протоколу до нього через 8 днів, 1 вересня 1939 р., спалахнула Друга світова війна. Вона почалася з нападу Німеччини на Польщу. Через 16 днів до збройних сил Німеччини приєднається Червона Армія, почавши 17 вересня бойові дії проти Польщі. В газеті “Правда” у ті дні війна звалася радянсько-польською, а не “визвольним походом” [3]. Після поразки Польщі 28 вересня 1939 р. між Німеччиною і СРСР буде укладений Договір про кордон і дружбу, а в ряді міст – Бресті, Львові, Пінську – пройдуть спільні паради перемоги.

Й. Сталін, заключивши пакт із нацистською Німеччиною, відхилив пропозицію демократичних держав Заходу – Англії, Франції – об’єднатися проти агресора. Таємний додатковий протокол окреслив сфери впливу в Європі між СРСР та Німеччиною. Почавши війну проти Польщі, радянські командири мали карти, до яких рубежів їм наступати. Саме після підписання Пакту Молотова-Ріббентропа Й. Сталін став готувати державу до великого “визвольного походу в Європу”, причому готувати фундаментально.

Так, 1 вересня 1939 р. був прийнятий закон про загальний військовий обов’язок, згідно з яким знімалися всі класові обмеження на службу в Червоній Армії. Це дозволило до червня 1941 р. довести чисельність Збройних Сил СРСР до 5 млн. 427 тис. чоловік [4, 146]. У червні 1940 р. був прийнятий закон про семиденний робочий тиждень і восьмигодинний робочий день, замість шестиденного тижня і семигодинного робочого дня. Заборонявся самовільний уход із роботи. У СРСР була створена потужна оборонна промисловість, що розпочала

технічне переоснащення Червоної Армії. Все народне господарство працювало на збройні сили прискореними темпами, випускаючи з кожним роком все більше озброєння та військової техніки. Сільське господарство теж накопичувало великі запаси зернових для армії і флоту, що склало 6 млн. тонн. Це дозволило створити фонди продовольства і фуражу для 4–6-місячного забезпечення на випадок війни. У 1940 р. бюджетні асигнування на оборону склали 40% [5, 49]. Створювалися й інші мобілізаційні запаси.

Розширялася мережа військових навчальних закладів. Кадри для збройних сил готували 18 академій, 214 училищ, 8 факультетів при цивільних вищих навчальних закладах. У травні 1941 р. був проведений достроковий випуск із військових навчальних закладів, що дав 70 тисяч командирів, але потрібно було 1,5 року, щоб укомплектувати повністю армію і флот командними кадрами. Нестача кадрів стала результатом необґрунтованих репресій 1937–1938 рр., коли в ЧА і ВМФ було репресовано 45 тис. командного складу [4, 138].

Згідно з планом відмобілізування країни до штатів воєнного часу треба було призвати додатково 4,9 млн. чоловік, хоча в резерві було достатньо рядового і сержантського складу 1890–1921 рр. народження та начальницького складу, що становило разом 23 млн. 698 тис. чоловік [4, 113], а всього за 1941–1945 рр. у ЧА призовуть 34 млн. чоловік [6].

Готувалося до війни і цивільне населення, здаючи різні норми: на значки ГТО, “Ворошиловський стрілець”, на кращого снайпера, медсестру, парашутиста, беручи участь у навчаннях з цивільної оборони.

Й. Сталін “вичікував”, коли на Заході Англія і Німеччина ослаблять одна одну, але допомагаючи німцям стратегічною сировиною, хлібом.

6 травня 1941 р. Й. Сталін став главою уряду, щоб особисто очолити воєнні дії.

До червня 1941 р. у Радянському Союзі були створені наймогутніші збройні сили у світі, за винятком ВМФ, який займав за загальним тоннажем сьоме місце у світі.

У ЧА було близько 28 тис. танків, понад 30 тис. літаків, більше 104 тис. гармат і мінометів. Хоча, за розрахунками Генерального штабу, потрібно було мати: 38 тис. танків, які вироблялися на 9 заводах [4, 120], 33–35 тис. бойових літаків, що вироблялися на 20 заводах [7], 107 тис. 350 гармат і мінометів [8].

Військово-Морський Флот СРСР мав 879 бойових кораблів і катерів, 2612 літаків [9, 540].

Танків, літаків, гармат ЧА мала стільки, скільки їх не мали разом узяті США, Німеччина, Англія. За якістю радянське озброєння і військова техніка, крім окремих їх зразків, значно поступалися західному.

З метою зручного управління військами, їх кращого постачання, а також виходячи з оперативно-стратегічного і мобілізаційного міркувань, уся територія СРСР була поділена на 16 військових округів і один фронт (Далекосхідний).

До прикордонних округів, що прикривали території СРСР із заходу, відносилися п'ять військових округів: Ленінградський, особливі – Прибалтійський, Західний, Київський та Одеський, – в яких було 170 дивізій, 2 стрілецькі бригади та 47 авіаційних дивізій; вісім внутрішніх округів – Московський, Орловський, Архангельський, Північно-Кавказький, Приволзький, Уральський, Сибірський та Харківський, які мали 77 дивізій; два південних військових округи – Закавказький і Середньо-азіатський, в яких було 25 дивізій; далекосхідні військові округи – Забайкальський та Далекосхідний фронт у складі 34 дивізій [10, 17–18]. На території України знаходився Київський особливий округ, відтворений у 1935 р., Харківський військовий округ і Одеський військовий округ, створений у жовтні 1939 р. на базі Київського особливого і Харківського військових округів [11, 122]. Особливими округи звалися тому, що займали найбільш небезпечні напрямки, були найбільшими і краще укомплектованими.

У п'яти прикордонних округах було 170 дивізій і 2 стрілецькі бригади чисельністю 3 млн. чоловік, більше 12 тис. танків, 14 тис. літаків, 78 тис. гармат і

мінометів, а з урахуванням 8 внутрішніх військових округів кількість дивізій дорівнювала 247 [4, 147].

Готуючись до нападу на СРСР, Німеччина зосередила біля західних кордонів СРСР три групи армій – “Північ”, “Центр”, “Південь”, що налічували 3 млн. 340 тис. особового складу, 3560 танків і самохідних установок, 4955 літаків, 47 гармат і мінометів. З урахуванням союзників Німеччини кількість дивізій дорівнювала 190 [12, 186].

Основні перекидання військ до західних кордонів німці здійснили п'ятьма ешелонами: у першому – четвертому ешелонах перекидалися війська, призначені для наступу у перший день війни – 103 дивізії (10 танкових); у п'ятому ешелоні висувалися війська, що поступали у резерв Головнокомандувача Сухопутними військами – 24 дивізії. Починаючи з лютого і до початку червня, перші чотири ешелони були перекинуті на схід, а з 10 червня почалося їх наближення до кордону: піхотних дивізій – у 7–20 км від кордону, танкових і моторизованих – у 20–30 км. З 18 червня 1941 р. дивізії першого ешелону почали висуватись у вихідне положення для наступу, закінчивши його 21 червня. П'ятий ешелон – 24 дивізії повинен був прибути двома частинами – 13 дивізій – до 4 липня і ще 11 – після цієї дати [4, 54].

Таким чином, жодної переваги агресор не мав, тільки по особовому складу з початку війни була рівновага, а за озброєнням і військовою технікою ЧА набагато переважала противника, хоча згідно з правилами воєнного мистецтва, той, хто нападає, повинен мати перевагу у 3–4 рази, оскільки оборона є кращим видом воєнних дій.

Проте, згідно з “фундаментальними радянськими джерелами”, “противник переважав ЧА за кількістю особового складу і танків удвічі, за бойовими літаками нових типів – 3,2 разу, за гарматами і мінометами – у 1,2 разу” [13, 27–28].

Безумовно, що раптовість має велике значення, але військові завжди знаходяться у постійній бойовій готовності, тому розмови про те, що ворог напав віроломно, раптово – неправда. Жоден із командувачів радянськими фронтами у своєму бойовому

донесенні з початком війни про це не писав. Радянська військова думка перед війною виходила з того, що війни тепер не оголошуються, а починаються раптово [14, 345]. Інша справа, що оповіщення в ЧА було погане, бойова готовність незадовільна, бойова підготовка поставлена слабо, халатність у виконанні своїх обов'язків велика і т. п.

Червона Армія здобувала бойовий досвід перед війною у 1938 р. у озера Хасан на Далекому Сході і на р. Халхін-Гол у 1939 р. у Монголії проти Японії, в 1939 р. у війні з Польщею, а у 1939–1940 рр. у війні з Фінляндією. У жовтні 1939 р. СРСР добився від Прибалтійських республік згоди ввести туди війська, створивши свої військові союзи, а у серпні 1940 р. “включив” Прибалтику до складу Радянського Союзу. У червні 1940 р. керівництво СРСР примусило Румунію “вернути” Бессарабію і заодно “передати” Північну Буковину, ввівши туди війська. Це все звалося у Радянському Союзі “визвольними походами”, послідовною боротьбою за мир і забезпечення своєї безпеки напередодні Другої світової війни. “В результаті таких заходів міжнародний стан СРСР став сильнішим, зріс його авторитет серед інших держав”* [5, 47]. І так “зріс”, що СРСР 14 грудня 1939 р. був виключений з Ліги Націй (праобраз теперішньої ООН) як агресор [15, 279].

Перед війною із західних округів були створені фронти – Північний, Північно-Західний, Західний, Південно-Західний та Південний.

Південно-Західний фронт – колишній Київський особливий військовий округ – мав 61 дивізію, понад 5 тис. танків, 3720 літаків, 19 тис. гармат і мінометів. Округ займав смугу оборони шириною 860 км. Він опирався на сім укріплених районів (УР) біля кордону, маючи попереду 17 прикордонних загонів та три полки НКВС. Щільність дивізій 1 км фронту без резерва дорівнювала 14 км [16].

На Південному фронті – колишній Одеський військовий округ – було 19 дивізій, 1200 танків, 1000

---

* Серед нацистської Німеччини і фашистської Італії.

літаків, 9 тис. гармат і мінометів. Округ займав смугу оборони шириною 790 км. Він опирався на дві УР біля кордону, маючи попереду дев'ять прикордонних загонів. Кількість дивізій на 1 км фронту дорівнювала 52 км [17].

Група німецьких армій “Південь”, що була розгорнута проти України від Володови (Польща) до гирла Дунаю, включала три польові німецькі армії, одну танкову групу (близько 800 танків), Третю та Четверту румунські армії та Восьмий рухомий угорський копус: всього 57 дивізій, у тому числі 9 танкових і моторизованих і 13 бригад. Їх підтримував Четвертий повітряний флот, в якому було 835 літаків, і румунські ВПС – понад 500 літаків [11, 144].

Таким чином, проти групи армій “Південь” готувалися діяти два радянських фронти, що мали 80 дивізій (проти 57 і 13 бригад), 6500 танків (проти 800), 4720 літаків (проти 1340), 28 тис. гармат (проти 16 тис.). І перевага над групою армій “Південь”, що розгорталася для наступу через Україну, теж була на стороні двох фронтів – Південно-Західного і Південного.

Перед початком війни, з кінця травня по 10 червня 1941 р., на військово-навчальні збори на півроку у ЧА було призвано майже 755 тис. чоловік, якими був укомплектований перший стратегічний ешелон Збройних Сил СРСР, хоча завжди призов на збори був після збору врожаю. Четвертого червня 1941 р. у Червону Армію було призвано ще майже 39 тис. чоловік для УР західних округів. Це було частковою прихованою мобілізацією [18].

У травні почалася передислокація частин сил внутрішніх військових округів на захід: з Уралу – 22-а армія, з Поволжя – 21-а армія, 19-а армія з Північного Кавказу, 16-а армія із Забайкалля. Всього висувалося 28 дивізій, три армії – 19-а, 16-а, 21-а – прибули на Україну. Це було фактичне стратегічне зосередження ЧА на театрі воєнних дій. Вони складали резерв ГК. Висування проводилося з виконанням заходів маскування і з великою

прихованістю, поступово, за звичайним графіком роботи залізниці [4, 160].

12–15 червня 1941 р. західні прикордонні округи отримали наказ висуватися ближче до державного кордону у райони, призначені їм за планом оборони. Всі штаби округів були виведені на польові командні пункти [5, 50].

Таким чином, усі війська, що були у прикордонних військових округах, пішли до кордону. Це було найбільше переміщення військ до кордону в історії цивілізації. Але війська чомусь не готувались до оборони, не облаштовували окопів, мінних полів, дротяних загороджень. Для чого вони йшли? Щоб створити потужну оборону чи готувались до наступу? Це питання не нове, воно давно підіймалося радянськими істориками, але широко загал читачів узнав уперше, що Червона Армія готувалася перша нападати на Німеччину від дослідника В. Резуна-Суворова.

А. Гітлер, виступаючи у Мюнхені 11 грудня 1941 р., казав: “Я не шукав війни, а навпаки робив все, щоб її уникнути, хоча зіткнення було неминуче і радянська Росія – це небезпека не тільки для німецького рейху, але й для всієї Європи. Я вирішив всього за декілька днів до цього зіткнення дати команду щодо наступу. Сьогодні є незаперечні, справді автентичні матеріали, що підтверджують факт намірів росіян здійснити напад на нас. Точно також нам відомий і той момент, коли повинен відбутися цей напад” [15, 170]. На Нюрнберзькому процесі про це казав адвокат Геринга, але в ейфорії перемоги його ніхто не чув.

У СРСР у 1974 р. виходить робота викладачів Генерального штабу СРСР, де відмічено, що німецькому командуванню перед війною, з 8 по 22 червня 1941 р., вдалося попередити радянські війська про завершення розгортання і тим самим створити сприятливі умови для захоплення стратегічної ініціативи на початку війни [14, 212].

Генерал армії М. Гареев, професор, працював в архівах Генерального штабу Росії і бачив карту, датовану березнем 1941 р., за підписом начальника

оперативного управління М. Ватутіна, про початок наступу 12 червня 1941 р. Щоправда, зосередження ЧА до вказаного строку не було завершено і напад на Німеччину був відсунутий на 16 липня 1941 р. [19, 939]. Навіть В. Молотов казав, що керівництво СРСР згаяло час і Гітлер нас випередив.

За тривою 13–15 червня війська прикордонних військових округів виходили до кордону для розгортання при проведенні навчань. Думку про напад ЧА на Німеччину підтримують відомі російські історики Б. Соколов, В. Данилов, П. Бобилев та ін. А взагалі російські дослідники встановили, спираючись на архівні документи, що про оборонні операції ЧА чи підготовку до удару у відповідь мови не було, а йшлося тільки про напад на Німеччину і її союзників [20, 402].

Якщо подивитися на схему розгортання прикордонних округів на 22 червня 1941 р., то побачимо, що війська вишукувалися для проведення глибокої наступальної операції, а не для оборони, проте не встигли, оскільки датою остаточного розгортання було 25–30 червня.

Так, у 5 км від кордону була т. зв. прикордонна зона довжиною 4520 км. У цій зоні було 53 прикордонні загони (ПЗ), 9 прикордонних комендатур, 11 полків Народного комісаріату внутрішніх справ (НКВС), 50 батальйонів стрілецьких дивізій, висунутих для ведення оборонних робіт і спостереження, гарнізони укріплених районів – разом близько 100 тис. чоловік. У 5–50 км від кордону розміщувалися мобілізаційні ресурси (склади, бази) та перший ешелон армій прикриття, в якому було 56 стрілецьких і кавалерійських дивізій та дві стрілецькі бригади. На відстані 50–100 км від кордону був другий ешелон армій прикриття. У 100–400 км від кордону розміщався резерв фронтів, в якому було 62 дивізії.

Саме перший і другий ешелони прикриття державного кордону та резерв фронтів (округів) складали перший стратегічний ешелон Збройних Сил СРСР, у складі якого було 170 дивізій, 2 стрілецькі бригади і 47 авіаційних дивізій. На відстані 400 км і

більше від кордону розміщався другий стратегічний ешелон Збройних Сил СРСР (резерв Головного командування), куди входило 77 дивізій внутрішніх військових округів, у тому числі й Харківського [4, 150].

На нашу думку, таке розташування вже мало бойові порядки, призначені для наступу і проведення глибокої наступальної операції, тобто одночасного подавлення оборони противника на всю її глибину, прорив її тактичної зони на вибраному напрямку з наступним стрімким розвитком тактичного успіху та висадки повітряних десантів [21, 574]. Для проведення наступальної операції війська вишукуються в ешелони. Армія діє у смузі 50–80 км, на глибину 75–100 км. Перший ешелон – *ешелон атаки* – зі стрілецьких дивізій і бригад спільно із танками безпосередньої підтримки піхоти та за підтримки артилерії і авіації проривають тактичну оборону противника у смузі 20–30 км. Після того, як ешелон атаки ввійде у тактичну зону оборони противника на глибину 10–12 км, у бій вводиться *ешелон прориву* у складі механізованих чи кавалерійських корпусів для розвитку тактичного успіху й прориву оборони противника на всю її глибину, а в тил висаджуються повітряні десанти. Все це бачимо у підготовці радянських військ.

Чимало фактів, що саме армії радянських військ готувалися до наступу, наводить у своїх працях В. Суворов. І в радянських, колись закритих, документах відмічалось, що угруповання збройних сил, створене за планом прикриття державного кордону, було підпорядковане завданням переходу в наступ [4, 125]. Нічого для оборони на кордоні не робилося, будівництво УР на нових кордонах було ширмою. З 1928 р. по 1937 р. на старому західному кордоні було побудовано 13 укріплених районів, що мали довжину по фронту 48–140 км і углиб 1–3 км. У кожному УР було 107–400 дотів, переважно кулементних. У 1938–1939 рр. йшло їх укріплення артилерійськими спорудами, але воно не було закінчене.

Усі споруди 1938–1939 рр. були законсервовані й засипані землею, крім Кам'янець-Подільського УР. Для утримання 13 УР було 25 кулеметних батальйонів чисельністю 17 000 чоловік. 7 УР побудови 1938–1939 рр. гарнізонів не мали.

У 1940 р. на новому західному кордоні почалося будівництво 11 УР, а в 1941 р. – ще 9 УР, у тому числі Володимир-Волинський, Струмилівський, Рава-Руський, Перемишлянський, Ковельський та ін. Крім того, велися підготовчі роботи зі створення нових УР у Чернівцях, на Дунаї, в Одесі. УР, які почали будувати у 1940 р., замість однієї укріпленої смуги мали дві – глибиною 15–20 км. Смуги склалися з вузлів оборони, а останні – з опорних пунктів. Між вузлами і всередині них – польові позиції і загородження, а перед основною (першою) смугою обладнувалося передпілля. У вузлах оборони додавалися споруди для розміщення мінометів. Важливі споруди в опорних пунктах першої смуги оборони з'єднувалися критими ходами сполучень. До 22 червня 41 р. повністю готовими та частково озброєними були доти, які почали будувати у 1940 р. УР були скороченого штату, на 28–30% від потреб військового часу, а на старому кордоні – до 18%. У травні почалося укомплектування УР [4, 139].

Й. Сталін не вірив у напад німців у 1941 р., але коли вони почали розгортатися для наступу на СРСР, не встиг завдати першим удар, оскільки Червона Армія не була готова для оборони, як німці. Перший удар гітлерівські війська завдали по загонах Червоної Армії, котрі розгорталися у бойові порядки біля кордону.

Що стосується морального духу Червоної Армії, то він був низький, починаючи з вищого командного складу, котрий зазнав великої “чистки” у 1937–1938 рр. У Червоній Армії було багато самогубств, порушень військової дисципліни.

Отже, праці радянських істориків, котрі виконували політичне замовлення і писали, що гітлерівці мали чисельну перевагу в особовому складі, озброєнні та військовій техніці перед Червоною Армією, що радянські війська раптового й віроломного нападу не

чекали і не були відмобілізовані, не мали бойового досвіду, є неправдою.

Поки що залишається спірним питання, чи готувалась Червона Армія першою завдати удару фашистській Німеччині? Автор вважає, що через років десять – двадцять, коли будуть відкриті всі архіви, які стосуються Другої світової війни, це питання знайде свою відповідь. Проте, навіть на сьогодні вже відомо, що Збройні Сили СРСР мали чотири варіанти плану нападу на Німеччину і її союзників і жодного плану оборони.

1. *Бешанов В.В.* Год 1942 – “учебный” / Бешанов В.В. – Минск, 2002.
2. Киевские ведомости. – 2007. – 7 мая.
3. Советско-Польская война // Правда. – 1939. – 18 сентября.
4. Стратегические очерки Великой Отечественной войны 1941–1945. – М., 1961.
5. Великая Отечественная война Советского Союза 1941–1945. – М., 1984.
6. *Моисеев Н.* 50 лет со дня начала Великой отечественной войны / Моисеев Н. // Правда. – 1991. – 21 июня.
7. ЦА ГШ. – Оп. 1617, спр. 3, т. 2, арк. 32–33.
8. ЦА МО РФ. Ф. ГАУ, оп. 1862, спр. 0063, арк. 32–33.
9. Боевой путь советского Военно-Морского Флота / Под ред. А.В. Басова. – М., 1988.
10. Военное искусство во Второй мировой войне и в послевоенный период. Стратегия и оперативное искусство. – М., 1988.
11. Краснознаменный Киевский. – К., 1979.
12. *Мюллер-Гиллебранд Б.* Сухопутная армия Германии 1933–1945 / Мюллер-Гиллебранд Б. – М., 2002.
13. История Второй мировой войны 1939–1945. – Т. 4. – М., 1975.
14. Начальный период войны / Под ред. генерала армии С.П. Иванова. – М., 1974.
15. *Якобсен Г.А., Тейлор А.* Вторая мировая война. Два взгляда / Якобсон Г.А., Тейлор А. – М., 1995.
16. ЦА МО РФ. – Ф. 38, оп. 29161, спр. 17, арк. 135–136.
17. ЦА МО РФ. – Ф. 38, оп. 29161, спр. 17, арк. 145–146.
18. ЦА МО РФ. – Ф. 35, оп. 222525, спр. 12, арк. 158.
19. *Гареев М.* Неоднозначные страницы войны / Гареев М. – М., 1995.

20. *Мельтюхов М.И.* Упущенный шанс Сталина / Мельтюхов М.И. – М., 2002.
21. Советская военная энциклопедия. – Т. 2. – М., 1976.
22. История военного искусства. – М., 1984.

© Ю. Бадах, 2009

Надійшла до редколегії 6.09.2008.